

Pauli Arola

Historioitsija puhui - mutta kenelle?

Kertojan ja lukijan suhde Mantereen ja Sarvan oppikirjatuotannossa

1. Lähtökohtia

ämä artikkeli on osa laajempaa tutkimusprojektia, jonka kohteena on Oskari Mantereen (1874-1942) ja Gunnar Sarvan (1879-1952) oppikirjatuotanto. Artikkelissa analysoidaan kertojan ja kuulijan välistä suhdetta tässä tuotannossa.

Lähtöolettamuksia on kaksi:

1. Oppikirja oli historiaa koskeva esitys, joka koostui pääasiassa toisiinsa kytkeytyvistä kertomuksista.¹
2. Oppikirjan kertomuksilla oli kertoja, joka oppikirjassa otti kaksi roolia, historioitsijan ja universaalihistorioitsijan. Näistä historioitsija kertoi historian tapahtumista eli kertoi tarinan. Universaalihistorioitsija kohosi hetkittäin historian yläpuolelle, selitti, tulkitsi ja moralisoi sitä kaikki-tietävänä kertojana.²

Näiden lähtökohtaolettamusten paikkansapitävyys Oskari Mantereen ja Gunnar Sarvan kirjatuotantoon nähden on helppo todeta.³

Artikkelissa analysoidaan kahta asiaa: tapaa, jolla kertoja luonnehtii itseään ja tapaa, jolla hän luonnehtii lukijoitaan ja yritetään tulkita näistä tehtyjä havaintoja.

2. Tutkitut oppikirjat

Mantereen ja Sarvan oppikirjatuotanto oli monitahoinen: niihin kuuluivat *Kansakoulun Suomen historia* (1915), *Kansakoulun yleinen historia* (1916), *Keskikoulun yleinen historia I ja II* (1915-1916), *Keskikoulun Suomen historia* (1918) ja *Historian oppikirja kansakouluja varten I-II* (1925-1926), josta ilmestyi 1927 opetussuunnitelmakomitean ehdotuksen mukaan uudistettu laitos. Keskikoulun oppikirjoista laadittiin myös lyhennetty laitos *Historian oppikirja keskikouluille I-II* (1934-1935).⁴

Kirjojen suurta merkitystä osoittaa se, että ne omana aikanaan saavuttivat keskeisen aseman oppikirjamarkkinoilla.⁵ Niiden käyttöaika oli koko vuosisadan alkupuoli: vielä vuonna 1961 otettiin *Historian oppikirjasta kansakouluja varten* 25. painos ja 1964 *Keskikoulun Suomen historiasta* 22. painos.

3. Miten kertoja ilmaisi itsensä

Kertojan tapa ilmaista itseään oli hyvin säännönmukainen. Siinä ei ollut olennaisia eroja sen enempää kansakoulun kuin keskikoulun, Venäjän vallan aikuisten kuin myöhemmin tehtyjen oppikirjojen välillä siitä huolimatta että kirjojen sisällöt muuttuivat. Seuraavassa esityksessä viittaukset oppikirjoihin ovat esimerkkejä. Lähempää näyttöä on helppo löytää teoksia selaamalla.⁶

Kertoja oli mahdollista ymmärtää oppikirjan tekijäksi, vaikka oppikirjoissa ja nimenomaan niiden mikro-kertomustasolla kertojan rooli saattoi vaihdella.⁷

Kertomus syntyi tällöin siitä, että joku muu kertoi kuin historioitsija.⁸

Oppikirjojen kertoja ei määrittänyt itseään millään tavalla.⁹ Kertojana esitelty historioitsija ei kuitenkaan ollut tutkija, koska tutkijoista puhuttiin ulkopuolisina.¹⁰ Historioitsija eli kertoja puhutteli lukijaa eli yleisöään suhteellisen harvoin, mutta sellaisissa tilanteissa, joissa se tapahtui, hän käytti usein käsitettä "me":

Aunukseen perustettiin ensimmäinen luostari jo 1300-luvulla, mutta Vienan Karjalassa alkoi kristinusko vasta 1400-luvulla saada jalansijaa. silloin perustettiin kuuluisa ja mahtava Solohkoin luostari Vienanmeren saareen. Paganalliset katsomukset ovat kuitenkin puheena olevilla alueilla säilyneet paikoitellen lähes meidän päivimme saakka.¹¹

"Me" viittasi kirjojen esipuheissa selvästi kirjoittajakaksikkoon ja muualla oppikirjoissa kertojaan ja lukijoihin.¹²

4. "Me" ja opetustilanne

Millaisesta toiminnasta "me" oli sitten osallinen? Kertojan ja kuulijan yhteinen toiminta oli ensisijaisesti havaitsemis- ja ajatteluprosessia, jossa molemmat olivat mukana. Etenkin näköhavainnot hallitsivat:

Viime vuosisadan loppupuolella herätti suurta huomiota nerokkaana kuvanveistäjänä belgialainen Meunier. Hän kuvasi mestarillisella taidolla maansa rotevia työmiehiä, varsinkin kaivostyössä. Tästä piiristä valittuja aiheita ei yksikään kuvanveistäjä ollut sitä ennen käsitellyt. Niinpä kirjaamme jäljennetyssä pronssiveistoksessa nähdään rotevien kaivosmiesten lyhdyt ja kuokat käsissään nousevan kumaraisessa asennossa ja puolialastomina ylös hiilikaivoksesta.¹³

Hiukan myöhemmin sai Millet, jonka teoksesta *Iltakellot* kerrottiin, seuraavan arvion:

"Iltakelloissa" näemme kaksi ihmistä, miehen ja naisen, hartaassa rukousasennossa.--¹⁴

Esihistoriallisia hautalöytöjä arvioitiin taas seuraavasti:

Haudoissa säilyneistä kangastilkuista ja nauhanpätkistä voimme päättää, että esiäitimme osasivat kutoa kaksinelin- ja kahdeksanniitisiä kankaita villasta ja pellavista.¹⁵

Kenelle sitten kertoja puhui? Tässä ei tarkastella tilanteita, joissa historioitsija pani jonkun muun kertomaan puolestaan. Toiminnan kohde oli selvästi jakautunut: toisaalta historioitsija puhutteli opettajaa kirjan käyttäjänä, toisaalta oppilaita kirjan käyttö-tilanteessa. Kolmas puhumisen kohde löytyi myöskin, Suomen kansa. *Kansakoulun Suomen historiassa* tekijäkaksikko pyrki neuvomaan koko kansaa:

Ihmisten erilainen taloudellinen asema, heidän erilainen sivistystasonsa ja yleinen ajatustapansa tekee ymmärrettäväksi kansan jakautumisen puolueisiin. Kumminkin on tärkeätä, ettei itsekäs puolue-etu pääse määräämään lain-säädäntöä, vaan että koko kansan ja yhteisen isänmaan paras tulee huomioon otetuksi. Siten säädetyt lait parhaiten kuvastavat kansan oikeudentajuntaa, ja puolueisiin jakautuneenakin kansassa säilyy yksimielisyyden henki, mikä on varsinkin jokaisen pienen kansan elämisen ehto."¹⁶

Mitä päätelmiä tästä voi tehdä? Tutkittujen oppikirjojen kerrontatilanteessa kertoja pyrki samastumaan kuulijaan, sulautumaan "meiksi", jonka puolesta hän puhui.

Tuo kertojan ja kuulijan suhde paljastui tarkemmin joistakin sellaisista tilanteista, joissa kertoja pyrki näyttämään tai osoittamaan kuulijalle jotain: "Kun katsomme -- --näemme--" viittasi lähinnä opetus- tai esittämistilanteeseen: historioitsija näytti oppilailleen, millaisia merkityksiä

historiaan tulisi sisällyttää ja millaisiin asioihin lukijan katse tulisi kiinnittää.¹⁷

Millaisia asioita historioitsija sitten kytki käsitteeseen "me"? "Meidän" toimintakenttää näytti olevan erityisesti nykyhetki, joka ilmaistiin tavallisesti sanoilla "meidän aikanamme".¹⁸ Toimintakenttää olivat myös yhteiskunnallisesti keskeisiksi koetut instituutiot, tie, taide, maa ja maisema.¹⁹ "Me" vahvisti kertojan ja kuulijan yhteenkuuluvuutta ja merkitsi kertojan osoittaman reviirin oppikirjan muodostamassa esityksessä.

Reviiri oli nykyhetkessä. Kiintoisaa, että oppikirjoissa käytettiin muuallakin preesensia kuin nykyhetkestä puhuttaessa ja suorassa kerronnassa.²⁰ Preesensia käytettiin puhuttaessa taideteoksista, oli niiden synty aika mikä tahansa, mikäli ne olivat nähtävissä ja koettavissa kertojan ja lukijan nykyhetkessä. Samaa lajiin kuuluivat esimerkiksi elinehtojoa käsittelevät kuvaukset:

Maatalouteen liittyy läheisesti metsätalous, jolle maamme yleensä tarjoaa hyvät edellytykset, paremmat kuin maanviljelykselle ja karjanhoidolle.²¹

Toisaalta mikrokertomukset, joissa tällaista kertomusainesta erityisesti oli, saattoivat olla keinoja luoda analogioita kertojan ja kuulijan opettavalle suhteelle. Niihinhan sisältyi usein viittaus oppikirjan tarjoamaan opetukseen, myös sen moraaliin.²²

5. Tiivistelmä

Artikkelissa osoitetaan, että Oskari Mantereen ja Gunnar Sarvan oppikirjatuotannossa kertoja ja lukija pyrittiin yhdistämään. Kertojan ja lukijan suhde esitettiin osana

molempien yhteistä havaitsemis- luku- ja ajatteluprosessia, joka muistutti opetustilannetta. Oppikirjojen kertoja pyrki ohjaamaan lukijan havaitsemis- ja ajattelutoimintoja haluamaansa suuntaan osoittamalla, mitä tämän tuli nähdä historiassa.

6. Viitteet

1. Arola, Pauli 1992, s. 24-29.
2. Arola, Pauli 1992, s. 82-83. Mantereen ja Sarvan oppikirjatuotantoon sovellettuna: Arola, Pauli 1991 s. 19-22.
3. Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar, Lähdeluettelossa mainitut teokset, passim.
4. Tommila, Päiviö 1989, s. 155, 188, 282-284. Kirjojen vaiheita on lähemmin esitellyt Rouhiainen, Pirkko 1979 s. 89-97, 188-194, 225-228, 298 ja Arola, Pauli 1992 s. 50-52, 60-66.
5. Rouhiainen, Pirkko 1979 s. 340-351.
6. Lähdeluettelossa mainitut oppikirjat, passim.
7. Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar 1916a s. 54. Tekijät panivat Kaarle Suuren kertomaan ja samalla ojentamaan ruhtinainden poikia: "Te ylhäissukuiset, te ruhtinainden pojat, jotka olette kuluttaneet aikaanne ylellisyydessä, pelissä, laiskuudessa ja tyhjäntoimituksessa --". Esimerkkejä tällaisista ratkaisuista on mahdollista löytää helposti mistä tahansa tutkitusta oppikirjasta.
Käsitteestä mikrokertomus Arola, Pauli 1992 s. 86-93.
8. Esim. kertomus Pietari Brahesta, jossa kenraalikuvernööri itse pantiin kertomaan. Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar 1918 s. 127.

9. Arola, Pauli 1991 s. 19-20. Vrt. tutkittujen oppikirjojen esipuheet.
10. Esim. Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar 1915b s. 1, 1918 s. 8, 1925 s. 5.
11. Esim. Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar 1918 s. 87. Vrt. tutkittujen oppikirjojen esipuheet, 1916a s. 59 ja 1925 s. 59.
12. Vrt. esipuheita tutkittujen oppikirjojen tekstiosiin.
13. Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar 1916a 178-189, vrt. esipuhe ja 1915a s. 2.
14. Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar 1918 s. 60-61.
15. Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar 1925 s. 59.
16. Esimerkkejä erilaisista puhetilanteista: Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar 1918 s. 202. 1925, esipuhe, 1916a s. 189. Tilanteita on mahdollista tunnistaa jokaisesta tutkitusta oppikirjasta.
17. Esim. Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar 1916a s. 189.
18. Tämä piirre löytyy periaatteessa jokaisesta tutkitusta oppikirjasta. Esim. Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar 1918 s. 87.
19. Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar 1918 s. 282-290. Maiseman merkityksestä Suomen historian oppikirjoissa: Arola, Pauli 1992 s. 85-86.
20. Preesensin käytössä saattaa olla myös kirjoittajakohtaisia eroja, mutta näiden osoittaminen vaatisi yksityiskohdittaisesti jokaisen käyttötilanteen analysointia.
21. Esim. Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar 1916a s. 187-187, 1918 s. 259. Toisaalta esim. taiteen osalta nykyhetkeen kytkeminen ei ollut aivan systemaattista, mikä viittaa kirjoittajakohtaisiin ja painoskohtaisiin kielenkäytön eroihin. Esim 1925 s. 64-65 mutta 147.

22. Arola, Pauli 1991 s. 21.

7. Lähteet ja kirjallisuus

Lähteet

- Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar. 1915a-1939. Kansakoulun Suomen historia. 1.-14. p. Helsinki.
- Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar. 1915b-1962. Keski-koulun yleinen historia. Oppi- ja lukukirja I. Vanha ja keskiaika. 1.-24. p. Porvoo.
- Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar. 1916a-1939. Kansakoulun yleinen historia. 1.-15. p. Helsinki-Porvoo.
- Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar. 1916b-1964. Keski-koulun yleinen historia. Oppi- ja lukukirja II. Uusi aika. 1.-22. p. Porvoo.
- Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar. 1918-1964. Keski-koulun Suomen historia. 1.-22. p. Porvoo.
- Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar. 1925-1926. Historian oppikirja kansakouluja varten I-II. Helsinki.
- Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar. 1927-1961. Historian oppikirja kansakouluja varten. Opetussuunnitelmakomitean ehdotuksen mukaan uudistettu laitos. 1.-25. p. Helsinki-Porvoo.
- Mantere, Oskari - Sarva, Gunnar. 1934-1964. Historian oppikirja keskikouluille I-II. Lyhennetty laitos. 1.-17. p. Porvoo .

Kirjallisuus

Arola, Pauli. 1991. Yksi oppikirja - kaksi kertojaa. Kertojan rooli Mantere-Sarvan Keskikoulun Suomen historiassa. Koulu ja menneisyys XXIX. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja 1991. Helsinki, 18-27.

Arola, Pauli. 1992. Hallitsija, kansa ja konflikti. Konfliktikertomusten rakenne oppikoulun Suomen historian oppikirjoissa vuosina 1919-1946. Painamaton kasvatustieteen lisensiaattitutkimus. Helsingin yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan kirjasto.

Rouhiainen, Pirkko. 1979. Taistelu historian kouluopetuksen sisällöstä Suomessa sortovuosista vuoden 1945 oppikirjapuhdistukseen. Painamaton poliittisen historian lisensiaattitutkielma. Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan kirjasto.

Tommila, Päiviö. 1989. Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia. Porvoo.